

Українське життя австрійського архикнязя

Тимоті Снайдер

Був серпень 1947 року. В задньому відсіку автомобіля без номерів, що мчав у бік советської військової бази, розташованої в південному районі Відня, сидів Вільгельм фон Габсбург. Агенти советської військової розвідки затримали його біля самої брами Південного вокзалу, за підозрою (до того ж небезпідставною) у тому, що він є агентом західної розвідки. Конвой відібрав у нього нечисленні особисті речі: проїзний на трамвай, щоденник, наручний годинник «Омега». Знімаючи годинника, вони, певно, помітили у нього на зап'ясті витатуйований якір. Далі був допит, на якому Вільгельм говорив про свого батька Стефана та дитинство, проведене на морі. Втім, для тих, хто його допитував, все це було порожнім звуком, адже їм ішлося тільки про одне: довести, що він є активістом українського національно-визвольного руху, котрого знали як Василя Вишиваного, а отже, що він є ворогом Сталіна. Це цілком відповідало дійсності, але як Вільгельм фон Габсбург перетворився на Вишиваного?

Його шлях до української нації почався під впливом батька, в теплом приморському краї, що перебував під короною Габсбургів. Татування – це доказ забутого прагнення до потужного морського флоту, мрії про який формували і батька, і сина. Ним усе закінчилося, і з нього слід почати.

Історія Василя Вишиваного, українського Габсбурга, розпочалася далеко від України – на Адріатичному морі. Український період його життя ми пов'язуємо з Галичиною, коронним краєм імперії Габсбургів на північному сході. Історія Вільгельма почалася в Істрії, на південному заході. Впродовж останніх десятиліть XIX століття, коли Вільгельмів батько зробив Адріатику родинним домом, її теплі води стали приемним прихистком для королівської сім'ї, що жорстоко боролася з націоналізмом.

Вільгельмова мати, ерцгерцогиня Марія Терезія фон Габсбург, урятувалася втечею від національного об'єднання Італії. Народжена 1862 року онука Великого Герцога Тосканського і короля Обох Сицилій виявилася останньою спадкоємицею двох родинних гілок, що перестали існувати. 1859 року вони почали втрачати вагу в Італії, бо Франція підтримала П'ємонт у війнах за об'єднання Італії. Марії-Терезії пощастило: вона зустріла ерцгерцога Стефана фон Габсбурга, який також був дитям об'єднання нації. Він народився 1860 року в Моравії, і на роки його дитинства припала поразка габсбурзького війська від Прусії (1866) та підписання принизливого миру. Ота війна Австро-Угорщини з Прусією стала початком об'єднання Німеччини, що тривало водночас із об'єднанням Італії. Обидва національні об'єднання позбавили Габсбургів прав на землі в Італії та Німеччині, що віддавна їм належали, і разом перетворили їхню

монархію на другорядну силу. А ще залишалася загроза націоналізму – гірша за інші.

Імперія Габсбургів, до складу якої входило близько дванадцяти народів, ніколи не змогла би стати національною монархією, як Італія чи Німеччина. Щоб вижити, їй довелося призвичаюватися до національних рухів на своїх землях. Це поклато початок низці найрізноманітніших компромісів: із угорцями, поляками, чехами. Ерцгерцог Стефан, адмірал військово-морських сил, мав грандіозніше бачення, як розв'язати цю проблему. Він уважав, що націоналізм неминуче призведе до подальших об'єднань націй, за взірцем Італії чи Німеччини. Якщо Габсбурги хочуть процвітати, їм доведеться не просто знейтралізувати націоналізм за допомогою концесій: треба буде повернути національне об'єднання на

Вільгельм Габсбург в українському вбранні (липень 1919)

свою користь. Їм довелося би схвалити утворення національних коронних країв під їхньою владою. Стефан уважав, що найімовірнішими претендентами на об'єднання після Італії й Німеччини є Югославія та Польща. Це загрожувало подальшим відокремленням земель від Австро-Угорщини: Польща захоче отримати Галичину, Югославія – Істрію та Хорватію. На думку Стефана, ці об'єднання могли би принести свої плоди у вигляді додаткових територій, якби Габсбурги зробили свій внесок у польський та югославський процеси. З погляду ерцгерцога, що перебував у місті, довкола якого розмовляли хорватською, Полі (нині Пула), найнагальнішим тоді було саме югославське питання. Своему синові Лео, який народився 1893 року, він дав друге й третє імена Кирило і Методій, вочевидь, плекаючи надію, що одного дня хлопчик стане намісником Габсбургів у коронному краї, до складу якого, поряд із габсбурзькою Хорватією, входило Сербія.

Пізніше, 1895 року, центр Стефанової уваги змістився в бік Польщі. У лютому того року, через декілька днів після народження сина Вільгельма, він успадкував величезні земельні наділи в провінції Живець, що в західній

Галичині. Завдяки їм він іще більше розбагатів, що спричинилось до зміни його політичних поглядів. Стефан почав уважати себе претендентом на правління майбутньою імперською провінцією Польщею, а свою сім'ю бачив уже польською королівською родиною. Втім, одразу до Польщі він із сім'єю не переїхав, а натомість вирушив на острів Лусин (тепер Лошин) в Адріатичному морі, де створив приватний рай для своєї родини: палац на пагорбі, порослому сосновими лісами, що їх населяло зо двісті видів екзотичної фавни, котру Стефан сам завіз на острів. Австрійські проектувальники й італійські садівники добре попрацювали над ландшафтом, зробивши цей острів перлиною Адріатичного моря. Тут і зростав від 1895 по 1907 роки юний Вільгельм. Наставники-поляки навчали його польської мови, а разом із ним навчалися п'ятеро братів і сестер. Діти вивчали також англійську, італійську, французьку й німецьку мови.

Стефан готував своїх дітей до того, що вони стануть правителями Польщі, але робив це так, що відкривав перед ними інші, можливо, привабливіші перспективи. Коли 1907 року родина врешті переїхала до Галичини, Вільгельм уважав своєю вітчизною теплі води Адріатики. Він так і не зміг призвичаїтися до інакших соснових лісів Живця – суворих, не залитих сонцем, а вкритих снігом. У ті роки Стефан брав своїх рідних у нескінченні морські подорожі яхтою по Адріатичному й Середземному морях, і це, можливо, теж не сприяло полегшенню переїзду. Подорожуючи до Стамбула й Північної Африки, Вільгельм любив ісламський Схід, але його східні сантименти були артикульованіші, ніж у батька. Як і багато Габсбургів, Стефан уважав Галичину загадковим східним краєм. Утім, його наймолодший син Вілі не поділяв батькового захвату від Живця. Порівняно з мінаретами Айя-Софії барокові церкви Польщі не справляли на нього великого враження.

Коли 1910 року Вільгельма відправили до школи в Моравії, його

розчарування лише зміцніло. Школа в Граніце, яку обрав його батько, мала похмуру репутацію. Австрійський письменник Роберт Музиль, її випускник, назвав цю школу «дупою диявола». Події його знаменитого роману про молодість і бажання, «Сум'яття вихованця Терлеса», розгортаються саме в тій школі. Цікаво те, що одним із персонажів роману є «князь фон Г.», привабливий юнак, який покинув школу. Мабуть, у Вільгельмовому житті все складалося так само. Найпевніше, в школі він почувався нещасним, але й повернення додому його не ошчасливило. У ті роки дві його сестри вийшли заміж за польських аристократів. Прикро було бачити, як чоловіки забирають з дому улюблених сестер Ренату й Мехтильду, а ще ж молодий архикнязь розумів, що ці шлюби руйнують його власне становище в гаданій польській королівській родині. Стало зрозуміло, що правителем Польщі він уже ніколи не стане. Його швагри були кращими претендентами, а їхні майбутні діти – ще кращими.

Якщо Вільгельм хотів бути правителем, йому треба було обирати іншу країну. Вочевидь саме 1912 року він повстав проти батькових планів щодо Польщі й вибрав Україну. Як саме це сталося, нам достеменно не відомо. Вільгельм знав, що довкола Живця мешкають горяни, які розмовляють іншою, не польською мовою, і навіть вивчив із неї декілька слів. Про українців він знав із літератури – зачитувався, подібно до польських хлопчаків, трилогією Сенкевича. Може, швагри Чарторийський і Радзивіл розповіли йому, що українці – бандити, і це потішило його уяву. Він став отожднювати себе радше з козаками із Сенкевичевих романів, аніж із поляками. Схоже також, що саме того літа він здійснив подорож на схід і відкрив для себе гуцульські роди.

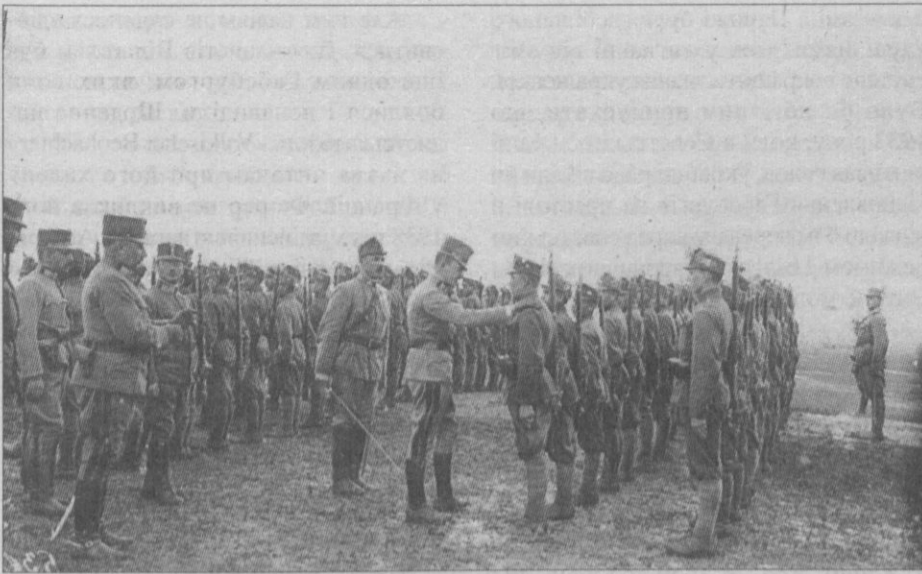
Його бунт зіграв на користь габсбурзькій монархії. Батько й мати відправили його до Відня, де він за допомогою вчителів закінчив школу. 1912 чи 1913 року Вільгельм познайомився з імператором Францом-Йосифом, який схвалив його плани щодо України. Франц-Йосиф не надто приязно ставився до українців – власне, як і до будь-якої іншої нації. Але тоді він уже мав дуже серйозні причини перейматися українським питанням. То був час між

Родина Габсбургів-Лотаринзьких. Карл Стефан (1860–1933), ерцгерцог Австрійський і Тешенський, та його дружина Марія Терезія Антуанета (1862–1933), ерцгерцогиня Австрійська і Тосканська, з дітьми (за віком) – Елеонорою, Ренатою Марією, Карлом-Альбрехтом, Мехтильдою, Лео Карлом і наймолодшим Вільгельмом (на руках у матері).

Світлина 1896 року з київської Фототеки У ліпця фон Браунсгау «Les Maisons Royales de l'Europe» (Stockholm, 1899).

Timothy Snyder. «The Ukrainian Life of an Austrian Archduke». Із англійської переклала Олена Любенко за рукописом.

Спадкоємець австрійського престолу ерцгерцог Карл Габсбург інспектує частину Легіону УСС (сотня Романа Дудинського; село Гнильче, 1915)

двома балканськими війнами, що загрожували будь-якої миті перерости у війну між Австро-Угорщиною та Російською імперією. Хоча на Балканах Габсбурги й Романови були суперниками, їхній спільний кордон пролягав територією України. Тож у разі війни непогано було би заручитися підтримкою місцевого населення. Проте в Габсбургів було дуже мало чиновників в Україні, та й досвіду в українському питанні родині бракувало. 1913 року Вільгельма відіслали навчатися до імператорської військової академії у Вінер-Нойштадті. Там, водночас із іншими предметами, він учив українську.

Ішов другий рік Вільгельмового навчання, коли на Балканах розпочалася Перша світова війна. Для Габсбургів вона стала катастрофою. Бажання помститися за смерть кронпринца Франца-Фердинанда і провчити Сербію обернулося для імперії війною не лише з Сербією, але й із Росією та Францією. Коли війська Габсбургів були зупинені неподалік від Белграда, російська армія захопила Галичину. Союзниця Габсбургів, Німеччина, не змогла завдати поразки Франції, тож німці й Габсбурги були приречені битися в довгій війні на два фронти. Впродовж перших місяців, поки точилися страхотливі бої, Австро-Угорщина втратила близько 80% свого війська і приблизно стільки ж офіцерів. Надалі воювати мусили резерви армії й курсанти, котрі ще тільки закінчували вишкіл. Такі, як Вільгельм.

Влітку 1915 року Вільгельм закінчив навчання й вирушив на війну – з політичною місією. Катастрофічний наступ росіян змусив багатьох Габсбургів запанікувати і помститися в Галичині українцям, яких звинуватили в зраді імперії. А Вільгельм мав продемонструвати цілком інше обличчя монархії. Він став на чолі підрозділу, що складався здебільшого з українців, і заохочував своїх людей носити на мундирах українські національні символи. Розмовляв із ними українською і вивчив від них чимало українських пісень та оповідок. Коли 1916 року росіяни знову почали наступ, Вільгельма, хворого на сухоти, відкликали до Відня на лікування. Саме тоді він і став українським політиком. Він листувався й особисто зустрічався з такими провідними діячами українського національного руху, як Казимир Гужківський і Мико-

ла Василько, тож тепер став їхнім посередником при дворі Габсбургів. Імператора Франца-Йосифа, який помер у листопаді 1916 року, змінив на престолі набагато молодший Карл.

Вільгельм Габсбург у мундирі полковника УСС (1920?)

Вільгельм представив Карлові основні політичні мети в Україні: справедливе ставлення до українців, коли Австро-Угорщина знову захопить Галичину, українські школи і поділ провінції на польську й українську половини.

Із початком 1917 року, здавалося, відкрився шлях до ще радикальнішої політики в Україні. Хай там що сталося в Галичині, ключову роль тут відіграла Росія, до складу якої входило чимало земель, що їх українці вважали українськими. Лютнева революція дала діячам українського руху в Австрії та самій Росії змогу мріяти про федерацію або навіть про повну незалежність держави. Із російського заслання до Галичини повернувся Андрей Шептицький. На його подив, із вересневим поверненням до Львова його привітав українською та німецькою мовами молодий архикнязь Вільгельм. Так у Шептицького з'явився новий союзник, і вони разом виступили проти нових політичних реалій. Коли розпочалася Жовтнева революція, Росія, виглядає, зовсім перестала перейматися війною, і постало питання незалежності України. Вільгельм, зі свого боку, вже обдумував її майбутнє – звісно, у складі Австро-Угорщини. Він вів приватні перемовини

зі своїм батьком Стефаном, який тоді був німецьким претендентом на титул короля Польщі. Батько й син дійшли згоди в тому, що Галичину буде поділено.

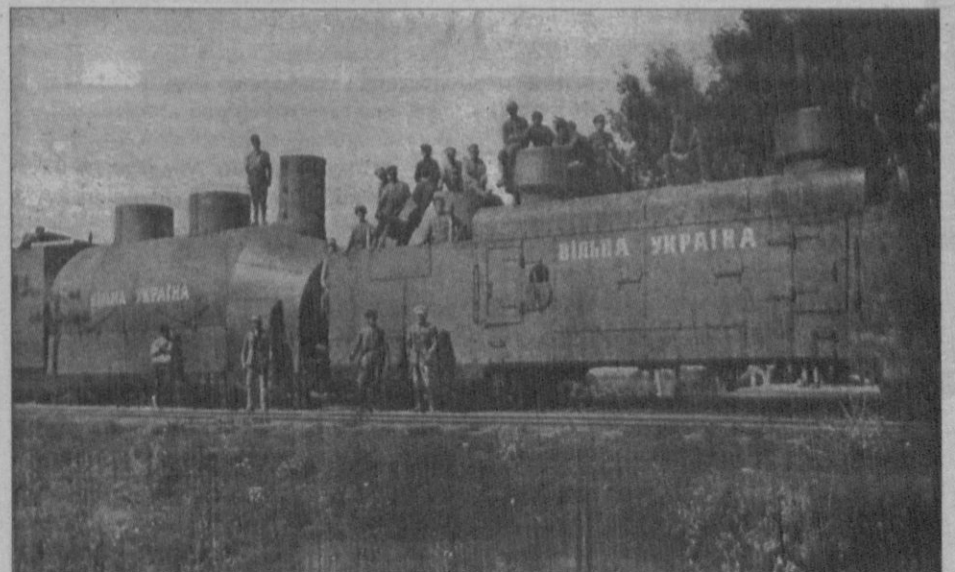
На початку 1918 року Вільгельм звернув увагу на Українську Народну Республіку, що проголосила свою незалежність від Росії. Очільники УНР потребували миру з Австро-Угорщиною та Німеччиною, щоб мати змогу боронитися від більшовиків. За підтримки Шептицького Вільгельм допоміг пояснити їм, що їхнє становище не таке вже й безвихідне, як могло здаватися. Після трирічної британської блокади з моря Німеччина й Австро-Угорщина гостро потребували харчів. Маючи цю інформацію, українські дипломати в лютому 1918 року змогли укласти неймовірно вигідні мирні договори. За умови постачання мільйона тон збіжжя до літа того року їхня держава отримувала визнання. Ба більше: Габсбурги обіцяли створити українську область, що простягалась би від Східної Галичини й Буковини. Українська Народна Республіка, яка ледь животіла, впливала на внутрішню політику імперії Габсбургів!

Утім, того ж місяця, в лютому 1918 року, стало зрозуміло, що УНР не зможе захиститися від більшовиків без військової допомоги Берліна й Відня. Німецькі й австро-угорські війська ввійшли в країну як союзники київського уряду, що водночас мали на меті й пошук продовольства. Однак, на відміну від Німеччини, Австро-Угорщина в Україні зважала й на національні проблеми, намагаючися створити соціальну базу для міцної української держави, яка в майбутньому стала би її союзником у боротьбі і з Росією, і з Німеччиною. Ключем до цієї політики був Вільгельм. Відряджений наказом Карла в березні 1918 року в український степ, він узяв на себе командування ударною групою «Ерцгерцог Вільгельм», що складалася з українського легіону та ще кількох українських підрозділів і виконувала цілком політичну місію. У краї, що оточував легендарну стародавню Січ, Вільгельм і його люди вели політику «українізації» – навчаючи українських селян, що вони належать до великого українського народу. Невдовзі легенди про нього поширилися всією країною.

Очевидно, популярність Вільгельма

Поштівка «Українська галицька Армія в боротьбі проти москалів. Республіканський броневик «Вільна Україна» враз з пробойним курінем бр. У.С.С. Україна, Шалашка, в вересні 1919».

Видання тов-ва «Бистриця», 1919 рік

1921 року, вже повернувшись до Відня, він приєднався до табору ревізіоністів – людей, що вважали за необхідне перебудувати повоєнний порядок. Вільгельм узяв гроші від баварської правниці на те, щоб навесні 1922 року підняти повстання української армії проти більшовицької Росії. А коли вся справа зійшла нанівець, утік до Іспанії.

Іспанія стала для Габсбургів безпечною гаванню. Її король Альфонсо XIII був Вільгельмовим кузеном. Незабаром туди приїхала й імператриця Зита, вдова імператора Карла, котрий помер після двох невдалих спроб поновитися на престолі. Вільгельмові подобався Мадрид. Він навіть намагався вести там бізнес, хоча й без особливого успіху. Втім, здавалося, що політичного майбутнього в нього вже немає. З батьком він більше не контактував. Стефан силкувався зберегти цілим і неушкодженим майно Габсбургів у Польській Республіці, а те, що Вільгельм підтримував Західно-Українську Народну Республіку та її претензії на Східну Галичину, дуже зашкодило його намаганням. Але ще гірше було те, що Вільгельм мав багато прихильників у Східній Галичині, котрим він 1921 року контрабандою постачав зброю. Отже, до 1922 року українську справу, здавалося, було програно, а зв'язок із польськими

Габсбургами обірвався. Самі Габсбурги, здавалося, були приречені: без імперії та імператора вони не мали майбутнього.

Втім, із часом поповзли чутки про реставрацію імперії. 1932 року Оттові, старшому синові Карла й Зити, сповнилося двадцять років. У цьому віці Габсбурги ставали повнолітніми, тож він міг претендувати на корону. На той час парламентська демократія зазнала поразки в більшості країн Європи, і багато хто вбачав у монархії привабливу альтернативу. На перший погляд, Вільгельм був не надто відповідним союзником у такій справі. 1926 року він переїхав до Франції й провів кінець 1920-х – початок 1930-х років у Парижі, підтверджуючи стилем життя стереотипні вже уявлення про звиродніння родини Габсбургів. Він наробив величезних боргів, його ім'я пов'язували зі скандально відомими знаменитостями, він вів на диво розмаїте статеве життя – часом платив за секс сам, часом платили йому. Проте Вільгельм мав статки, які могли би дуже допомогти Оттові й Зиті в реставрації монархії. По-перше, скидалося на те, що Вільгельм багатий. Після смерті його батька 1933 року всі кредитори Вільгельма знезацька отримали назад свої гроші. По-друге, він був близький до України. Його друзі

й знайомі в Парижі були здебільшого українцями, тож у вигнанні він зміг суттєво покращити знання української. Було би логічним припускати, що 1933 року, коли в Советській Україні лютував голод, українці радо вітали би відновлення Габсбургів на престолі й віддали б їм перевагу перед советським режимом. І Вільгельм вирушив навідати Зиту й, можливо, Отта.

Так, справді, Вільгельм був близький до України, але не був багатий. Це брати Альбрехт і Лео люб'язно виплатили його борги після батькової смерті, навіть попри те, що батько позбавив Вільгельма спадщини. Вільгельм отримував щедрі щомісячні дотації з прибутків родинної броварні в Живці, але не заощаджував цих грошей. Коли йому заманулося взяти участь у грандіозних реставраційних планах Зити й Отта, то 1934 року треба було зібрати величезну суму. Зробити це йому допомогла приятелька, дивовижна авантюристка на ім'я Пошет Куїба. Вона переконала французьких багатіїв дати їй гроші, які принесуть шалені прибутки після повернення Габсбургів на престол. У такий спосіб вона спромоглася зібрати тисячі й тисячі франків, але врешті її ввіймали на брехні. Звинувачена в шахрайстві, вона натякнула на причетність Вільгельма. Розгорівся величезний скандал. Восени 1934 року та навесні 1935-го французька ліва преса з превеликою втіхою обговорювала фінансову залежність Вільгельма фон Габсбурга від колишньої дрібної працівниці пошти. Подейкували, що частину отриманих від неї грошей він розтринькав на моряків. Вільгельм втратив свої позиції українського політика і, звісно, вагу в родині Габсбургів. Побоюючись потрапити до в'язниці за шахрайство, він змушений був у червні 1935 року покинути Францію.

Скандал вибухнув на тлі грандіозної політичної конфронтації в Європі. 1933 року в Німеччині прийшов до влади Адольф Гітлер. Сталін відреагував на це, наказавши європейським прибічникам комуністів сформувати Народні фронти з іншими лівими політичними партіями. У Франції партії Народного фронту ненавиділи не лише Габсбургів як традиційного ворога народу, але й Австрію, яку вважали фашистською державою. Навіть якщо сам скандал спровокувала іноземна розвідка (що цілком може бути правдою), то Вільгельм своєю поведінкою все одно зробив себе беззахисною мішенню для лівих у Франції. Повернувшись до Австрії, він почав вважати здоровою альтернативою навіть клерикальний авторитаризм режиму Вітчизняного фронту. Шок від скандалу зробив його зовсім іншою людиною. До 1935 року він був космополітом із лівим ухилом у політиці, філософією і настільки відкритим у спілкуванні з друзями й родичами, що іноді здавався найвнимим. В Австрії ж він перейшов до правниці й став уважати, що ключем до європейської політики є змова. Заздрячи Оттові, він 1937 року почав вихвалити нацистів, які протистояли Оттові й реставрації габсбурзької монархії. У нього з'явилися мрії про те, що з початком нової світової війни його викличуть до Берліна формувати український легіон і що на службі Німеччині він зможе створити незалежну Україну.

Але цим надіям не судилося здійснитися. Для нацистів Вільгельм був іще одним Габсбургом, яких вони боялися і ненавиділи. Щоденна нацистська газета «Völkischer Beobachter» нагадала читачам про його халепу у Франції. Фюрер не викликав його 1938 року, здійснивши аншлюс Австрії. Вільгельмові, офіцерові австрійської армії, доручили служити вітчизні вдома, а на таку службу брали лише старих і юнаків. Одна по одній його спіткали прикросі. Коли німецькі війська вторглися до Польщі, Вільгельм напевно дізнався про страждання його польської родини, що була дуже щедра й добра до нього після батькової смерті. Гестапо заарештувало й піддало тортурам його старшого брата Альбрехта, головно тому, що той не схотів відмовитися від національної належності до поляків. Розчарувала Вільгельма й українська політика Гітлера. Після розподілу Чехо-Словаччини 1939 року Підкарпатську Русь віддали Угорщині, а не українському уряду. Після вторгнення до Польщі 1939 року мільйони тутешніх українців опинилися під владою советів. 1941 року німці, розпочавши війну з СРСР, відмовилися створити в Україні маріонетковий уряд.

Напевно, не пізніше, ніж узимку 1941 року, Вільгельм засвоїв гіркий урок: нацистам не потрібні ані він, ані його Україна. І, зрештою, він зрозумів, що Німеччина програє війну. Як людина, що брала участь в окупації України під час Першої світової війни, він мав чіткі уявлення щодо потреби в національно спрямованій політиці. Вважав, що Німеччина має підтримувати національні порухи України й у такий спосіб заручитися її підтримкою. Вільгельм думав, що політика Німеччини в часи Першої світової війни була надто визискувальною, а окупація після 1941 року – встократ гіршою. Він також протестував проти погромів наприкінці Першої світової війни. Він, напевно, знав, що 1941 року німці винищували євреїв в українських містах, містечках і селах. Ба навіть гірше: у цих убивствах німцям добровільно допомагало місцеве населення України, вербуючись у поліцію, а на окупаційну службу загалом вербували українських націоналістів. Усе це, як із часом став уважати Вільгельм, було помилкою німців.

У лютому 1942 року у Вільгельма з'явився новий приятель – молодий студент-музикант Роман Новосад. Якось увечері, коли вони вдвох виходили з кнайпи, Вільгельм висловив думку, що німці програють війну. Сказати таке було ризикованим учинком, зважаючи на час і місце, однак у результаті двоє чоловіків зблизилися. Вони разом працювали на британську розвідку, збираючи інформацію про переміщення німецьких військ і допомагаючи ВПС Великої Британії вибирати мішені для бомбардування. Авжеж, у діях Вільгельма і Романа відчувалася дилема всіх східних європейців: борючись із німцями, вони допомагали советам виграти війну. Вільгельм розумів, що перед українцями постала та сама дилема, що й наприкінці Першої світової війни: їх матимуть за німецьких союзників і покинуть на поталу советам. Певно,

Таїсія Зарецька

ЮЗЕФ ПІЛСУДСЬКИЙ І УКРАЇНА

Київ 2007

Таїсія Зарецька Юзеф Пілсудський та Україна

Київ: Інститут історії України, 2007

Книжка Таїсії Зарецької виходить далеко за межі жанру історичної біографії. Це радше дослідження українсько-польських відносин напередодні, під час і після революції 1917 року крізь призму того, як тогочасні події сприймав Юзеф Клемент Пілсудський і як йому бачилися перспективи виникнення української держави. Проте приватні візії політика – лише обрамлення для загальної теми стосунків польського та українського рухів.

Залучаючи праці польських дослідників і нові, дотепер в українській історіографії не використовувані джерела, авторка дає власне бачення проблеми відносин двох національних рухів і ролі лідера польського руху у вирішенні тогочасної ситуації і відповідей на виклики, що поставали на теренах колишньої Російської імперії. Фактологічний виклад, який у тексті значно переважає, місцями переплітається з інтерпретаційними моментами, які порушують «гарячі» питання польсько-української історії та проблему ціннісних орієнтирів Пілсудського. Подекуди вони пере-

растають у доволі категоричні й емоційні, як на усталені наукові конвенції, заперечення думок попередників.

Авторка аналізує стосунки польського та українського рухів через віхи життя Юзефа Пілсудського, акцентуючи увагу на становленні його особистості та на його зв'язках з Україною – особистих, політичних і професійних. Дослідниця спробувала розкрити складну сутність вдачі першого президента Другої Речі Посполитої: Пілсудський романтик і Пілсудський прагматик, Пілсудський революціонер і Пілсудський політик, Пілсудський соціаліст і Пілсудський націоналіст...

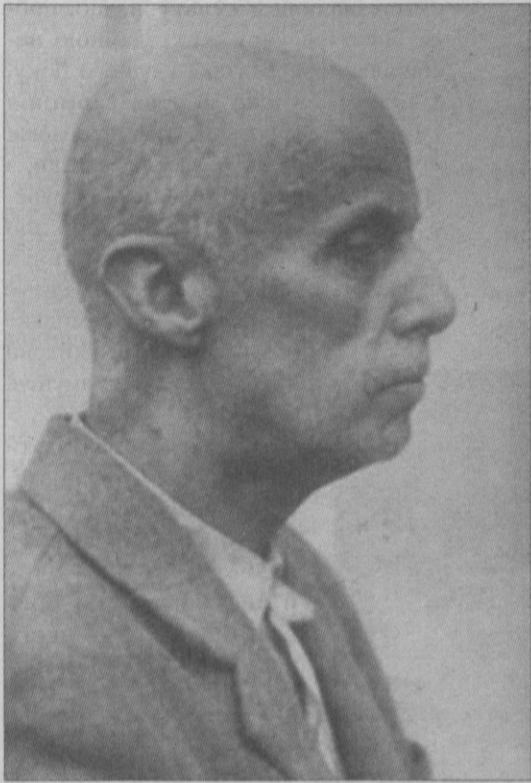
Ключовими у праці є питання, які у відносинах двох держав були найактуальнішими: проблема визнання Польщею Української Народної Республіки, польський східний кордон, а отже питання статусу ЗУНР та української території, протидія просуванню більшовиків, внутрішні суперечки в українському та польському таборах, ставлення польських лідерів до української проблеми та уряду в екзилі після революційних подій і остаточного утвердження радянської влади в Україні.

Важливим складником праці Таїсії Зарецької є трактування відносин Юзефа Пілсудського та Симона Петлюри. Дослідниця зазначає, що обом політикам притаманне було рідкісне, як на той час, розуміння становища на геополітичній арені. Вона докладно зупиняється на діяльності й планах Петлюри, дає оцінку діям, до яких удавався голова Директорії у розв'язанні проблеми Західної України, аналізує позицію українських делегацій під час укладення Ризького мирного договору й на переговорах із поляками. Дослідниця підкреслює ту жертву, на яку мусив піти Симон Петлюра, усвідомлюючи несприятливі умови та потенційну небезпеку для України через загрозу втратити чи не єдиного союзника.

О.С.

Вільгельм уважав, що єдиний вихід для українців – якомога швидше й із запалом почати працювати на західну військову розвідку.

Керуючись цією логікою, Вільгельм та Роман працювали на західні розвідки й по тому, як німці, у згоді з Вільгельмовим пророцтвом, програли війну. Влітку 1945 року Відень опи-

Вільгельм Габсбург незадовго до смерті у Лук'янівській в'язниці в Києві (1948)

нівся під окупацією чотирьох переможців: СРСР, Америки, Британії та Франції. То був Відень, у якому розгорталися події «Третьої людини» Грема Грина. Саме третя людина й зрадила Вільгельма та Романа. Працюючи тоді на французьку військову розвідку проти советів, вони завербували молодого чоловіка на ім'я Василь Качоровський. Коли його заарештували, він виказав обох. У серпні 1947 року советські спецслужби заарештували Романа, а невдовзі, через два тижні, – Вільгельма.

Саме тоді й почалася подорож, що стала своєрідним дивним підсумком життя українського Габсбурга. Його заарештували у Відні, неподалік від палацу, який колись належав його батькові, забрали спочатку до штабквартири спецслужб у Бадені-під-Віднем, містечку, де 1917 року він лікувався від сухот. Аеродром, звідки вони підіймалися в повітря, відлітаючи з Відня, називався «Асперн» – на честь військової перемоги одного зі славетних Вільгельмових предків. Летіли в бік Львова, що його Вільгельм сподівався одного дня побачити столицю українських коронних земель у складі імперії Габсбургів. Літак летів просто до Києва, де Вільгельм плакав надію колись коронуватися на короля України. У київській в'язниці він не приховував своїх давніх мрій ані від спів'язнів, ані від слідчих. Він розповів їм історію свого життя, життя Габсбурга, що відповідав українською українцям, які зверталися до нього російською, розповів історію довгої мандрівки від берегів Адріатики до України. Йому ще ніколи не випало побувати в Києві. То був його перший і останній візит. Засуджений до 25 років ув'язнення, 18 серпня 1948 року він помер у в'язничному шпиталі.

На тривалий час про Вільгельма забули. Його поховали незнати де в братській могилі. 1952 року, через чотири роки після його смерті, Вільгельма перестала шукати навіть австрійська влада. В комуністичній Польщі польські Габсбурги стали взірцем патріотизму, про них склали легенди, але про українського Габсбурга всі забули. Українці теж не знали, як ставитися до Вільгельма. Він перестав служити Українській Народній Республіці 1919 року, потім змагався з нею ж за людей і ресурси в 1920–1921 роках. Він муштрував офіцерів і солдатів Західно-Української Народної Республіки, але не його обрали головнокомандувачем військ у битві за незалежність 1918 року. Як Габсбург він мовби був живим доказом твердженя ворогів України, боцімто українську націю вигадали Габсбурги. Що ж до самих Габсбургів, то вони мали досить причин забути Вільгельма, через якого зазнали стільки принижень 1935 року, саме тоді, коли жадана реставрація монархії здавалася такою можливою.

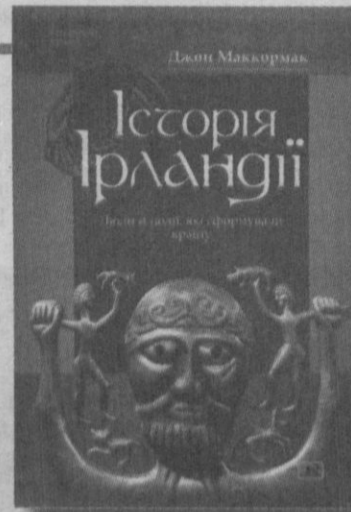
Вільгельм справді уособлював зв'язок Габсбургів із Україною. Двір Габсбургів зрежисував і контролював його бунт проти батька. Він перший почав

впроваджувати в Україні політику так званої українізації. Габсбурзька окупація, в якій Вільгельм відіграв особливу роль, була однією з причин, чому ніхто, навіть совети, не міг повністю облишити українське питання. Тісний зв'язок із Габсбургами, поміж іншого, – це ще одна причина, чому українська історія в ХХ столітті була просто особливою версією історії Європи. Вільгельмова біографія вказує на його зв'язок з усіма основними віяннями й подіями. Спершу він активно брав участь у політиці об'єднання націй під монархічним правлінням на початку ХХ століття. Потім, після 1918 року, став ревізіоністом, як і багато хто з розчарованих європейців, потім сподівався репрезентувати важливу монархістську тенденцію на початку 1930-х років, далі потрапив у лещата титанічної боротьби ідеологій, що розгорнулася між марксизмом і фашизмом наприкінці 1930-х років. І нарешті, в 1940-х намагався знайти для України вихід зі скрутного становища між молотом і ковалом: нацистами і комуністами. Авжеж, він зазнав поразки, але його життя кидає світло на Україну, що за суттю була дуже європейською.

А чи справді то була поразка? На перший погляд, вибір, що його зробив Вільгельм, коли вирішив стати українцем, здається курйозом, можливо, навіть примхливою витівкою представника занепаłego імператорського роду. Не менш дивно виглядає й ідея Габсбургів про об'єднання націй, що підкорялися монархії. Але хіба ці плани були гірші за те, що розпочалося невдовзі? Габсбурги намагалися об'єднати Європу, щоб у ній не було самотніх держав, вразливих перед нападом сильніших сусідів-хижаків. Можна навіть сказати, що

вони прагнули уникнути ХХ століття (що в ретроспективі здається не такою вже й поганою думкою). Нині Вільгельмове політичне означення нації є широко прийнятим. Ми розуміємо, що у випадку України (так само, як і інших держав) люди, котрі творили державу, мусили спочатку стати належними до її нації. Уявлення його родини про те, що можна бути відданим обраній нації, непогано узгоджується зі знаннями, які ми здобули за весь цей час. І врешті-

решт, що таке Європейський Союз, як не спроба узгодити прагнення до національної окремішності з політичною лояльністю вищого порядку? Авжеж, сучасна Європа відрізняється від Європи габсбурзьких часів. Проте, прогулюючись стежками, що їх Стефан вимостив на Лошині, і плаваючи в солоних хвилях, де колись бавився юний Вільгельм, важко позбутися думки про те, що в чомусь вони все-таки мали рацію. □

Джон Маккормак
Історія Ірландії

Люди й події,
які сформували країну

Переклад з англійської
Анатолія Олійника і Тараса Бойка
Київ: Юніверс, 2006

Популярний нарис Джона Маккормака написано у зручній формі й призначено масовому читачеві – як нагадування про незламний дух ірландців у боротьбі за свободу, а не як підручник історії, а тому тут немає обов'язкових у навчальній літературі

описів соціально-економічних процесів, аналізу політичних систем і культурних традицій країни. Це, сказати б, action, поданий у драматичному ключі. Його герої – діячі ірландської історії, що змагаються за свободу своєї країни, а також, звісно, і між собою. Дуже детально описано перебіг ірландсько-англійських конфліктів, військових дій, перемог і поразок, надій та зрад. Хронологічно виклад здебільшого обмежено модерною та новітньою історією країни аж до сьогодення, тому книжка не дуже пасує палітурка з якоюсь чи то кельтською маскою, чи то стародавньою прикрасою: архаїчному та середньовічному періоду присвячено лише п'ять розділів (с. 7–44) із двадцяти двох; їхні назви не мають ні хронологічних, ні тематичних ознак (ужито характерні цитати й метафоричні натяки на важливі події чи уславлених осіб), у додатках до кожного викладено цікаві факти з ірландської історії, важливі епізоди з біографій видатних ірландців. Популяризаторам української історії книжка може правити за цілком годящий взірець для наслідування, – якщо тільки дадуть собі раду з досить безпорадним перекладом.

Володимир Поліщук

Раїса Іванченко
**Державницька ідея
давньої Русі-України**

Київ: Смолоскип, 2007

Видавці назвали книжку Раїси Іванченко «науковим виданням». Може, бачать на те підстави. Хоча, складаючи довідку про авторку, зуміли розташувати слова таки в належному порядку: письменниця, історик...

Письменниця Раїса Іванченко міркує над деякими популярними сюжетами руської історії, розглядаючи їх під специфічним кутом і зіставляючи із сьогоденням згідно з загальними настановами свого твору. Обґрунтовуючи його актуальність у «Вступі», Раїса Іванченко без вагань накладає матрицю сучасних уявлень та вимог часу на середньовіччя. Хвацько

оперуючи поняттями «національний», «державницький» чи «монархічна, централістська форма правління» (в IX столітті!), авторка розглядає давньоруські твори й історичні події крізь призму «національно-державницької самоідентифікації». Загалом виклад виглядає дивним і часто механічним сплавом ідей дослідників різних шкіл, історіографій, компетентності. Бувають історичні міти чи просто сумнівні твердження, давно й успішно спростовувані: «Нестор-літописець», «Початковий звід», «розгром Києва Андрієм Боголюбським», «Держава Аскольда з династії Києвичів» тощо. Історичний контекст «досліджуваного» періоду авторці бачиться в рамках застарілої схеми української національної історії, періодизованої за критерієм наявності в «українців» «власної державності». Давньоруські книжники в нарисі Раїси Іванченко мислять тими самими категоріями, що й перейняті наївно-патріотичним національним дискурсом сучасники письменниці: захищають «самостійне буття народу». Гріх анахронізму невмирущий – чим іще можна пояснити присутність у «науковому виданні» такої, наприклад, сентенції: «Утвердження і захист власної державної і духовної самобутності, власне – національного постулу, становили сутність ідейного спрямування літописання?»

А втім, книжка вийшла гарна: популярний, патріотичний, художній витвір красного письменства. І нащо псувати його претензії на науковість?

Вадим Арістов